सावित्र्युपनिषद्

मूळ संस्कृत संहिता, मराठी अनुवाद, आवश्यक टीपांसह

संपादक व अनुवादक

डॉ. नीलेश जोशी

M.A. Sanskrit, NET, SET, Ph.D. व्याकरणशास्त्री

eBook Publication Pvt. Ltd.®

सावित्र्युपनिषद्

मूळ संस्कृत संहिता, मराठी अनुवाद, आवश्यक टीपांसह

संपादक व अनुवादक

डॉ. नीलेश जोशी

M.A. Sanskrit, NET, SET, Ph.D. व्याकरणशास्त्री

eBook Publication Pvt. Ltd.®

प्रथमावृत्ती : नोव्हेंबर २०१७

सावित्र्युपनिषद्

मूळ संस्कृत संहिता, मराठी अनुवाद, आवश्यक टीपांसह

संपादक व अनुवादक : डॉ. नीलेश जोशी,

वरिष्ठ भाषाशास्त्रज्ञ, IIT मुंबई,

पवई, महाराष्ट्र ४०००७६

प्रथमावृत्ती : मोक्षदा एकादशी, ३० नोव्हेंबर, २०१७

प्रकाशक:

eBook Publication Pvt. Ltd.®

4/47, उदय को. हौ. सोसायटी,

आरे रोड, गोरेगाव पश्चिम,

मुंबई, महाराष्ट्र, भारत, ४०००६२

Telephone: +91 7038164022

Email: publicationebook@gmail.com

Website: https://archive.org/details/@ebook_publcation

eBook Terms & Conditions

1. This eBook* may be

a. Distributed without modification or sale.

b. Copied for personal and educational use.

c. Printed for personal and educational use.

2. This eBook* may NOT be

a. Sold individually or as part of package.

b. Modified in any way.

c. Reversed-engineered.

***eBook refers to this PDF and any of its content including pages and images in either electronic or printed form.**

संपादकीय

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

सावित्र्युपनिषद्वेद्यचित्सावित्रपदोज्ज्वलम् ।

प्रतियोगिविनिर्मुक्तं रामचन्द्रपदं भजे ॥

सावित्र्युपनिषदाद्वारे जाणून घेण्यास योग्य, सावित्रपदास प्रकाशित करणाऱ्या, प्रतियोगी रहित रामचंद्रपदाचे मी सेवन, भजन करतो.

या उपनिषदातील प्रथम १० श्लोकात सविता कोण, सावित्री कोण यांचा उल्लेख व विवेचन आले असून द्वे योनी तदेकं मिथुनम् म्हणजे ते दोघे विश्वाचे उत्पादक आहेत आणि त्या दोघांचे एक जोडपे आहे असे पालुपद सर्वत्र आढळते. त्यानंतर ध्यानमंत्र असून त्याने या उपनिषदाची सांगता केली आहे.

eBook Publication Pvt. Ltd.® या पुस्तकाचे प्रकाशन करण्याचे मान्य केले त्याबद्दल मी त्यांचा विशेष आभारी आहे. वाचकांना हे छोटेखानी अप्रसिद्ध उपनिषद आवडेल, अशी आशा व्यक्त करतो. बाकी यशापयशबद्दलच्या अवघ्या आशा श्रीरामार्पण !!

डॉ.नीलेश जोशी

मोक्षदा एकादशी, ३० नोव्हेंबर, २०१७

सावित्र्युपनिषत्

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

सावित्र्युपनिषद्वेद्यचित्सावित्रपदोज्ज्वलम् ।

प्रतियोगिविनिर्मुक्तं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १॥

सावित्र्युपनिषदाद्वारे जाणून घेण्यास योग्य, सावित्रपदास प्रकाशित करणाऱ्या, प्रतियोगी रहित रामचंद्रपदाचे मी सेवन, भजन करतो.

॥ शान्तिपाठः ॥

ॐ आप्यायन्तु मामाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च ॥ सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥

हे परब्रह्म, परमात्मा ! माझी अंगे, वाणी, प्राण, डोळे, कान, सगळी इंद्रिये आणि शक्ती परिपुष्ट होवोत. उपनिषदांमध्ये प्रतिपादन केलेले सर्वस्वरूप ब्रह्माचा मी अस्वीकार करू नये आणि त्या ब्रह्माने माझा कधीही परित्याग करू नये. त्याचे माझ्याशी अतूट संबंध राहोत. माझ्याशी अतूट संबंध राहोत. उपनिषदांमध्ये प्रतिपादन केलेला धर्म जो परमात्म्यामध्ये निरत असतो, तो माझ्यामध्ये निरंतर राहोत, तो माझ्यामध्ये निरंतर राहोत.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

====

॥ हरिः ॐ ॥

कः सविता क सावित्री अग्निरेव सविता पृथिवी सावित्री स

यत्राग्निस्तत्पृथिवी यत्र वै पृथिवी तत्राग्निस्ते द्वे योनी तदेकं मिथुनम् ॥१॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? अग्निदेव हाच सविता आहे. पृथ्वी सावित्री आहे. अग्नी जेथे आहे, तेथे पृथ्वी आहे आणि पृथ्वी जेथे आहे, तेथे अग्नी आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(१)

कः सविता का सवित्री वरुण एव सवितापः सावित्री स यत्र

वरुणस्तदापो यत्र वा आपस्तद्वरुणस्ते द्वे योनिस्तदेकं मिथुनम् ॥२॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? वरुण सविता आहे. आप (जलदेवता) सावित्री आहे. जेथे वरुण आहे, तेथे आप (जल) आहे आणि जेथे आप आहे, तेथे वरुण आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(२)

कः सविता क सावित्री वायुरेव सविताकाशः सावित्री स यत्र

वायुस्तदाकाशो यत्र वा आकाशस्तद्वायुस्ते द्वे योनिस्तदेकं मिथुनम् ॥३॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? वायू हाच सविता आहे. आकाश सावित्री आहे. वायू जेथे आहे, तेथे आकाश आहे आणि आकाश जेथे आहे, तेथे वायू आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(३)

कः सविता का सावित्री यज्ञ एव सविता चन्दांसि सावित्री स

यत्र यज्ञस्तत्र चन्दांसि यत्र वा चन्दांसि स यज्ञस्ते द्वे योनिस्तदेकं मिथुनम् ॥ ४॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? यज्ञ हाच सविता आहे. छंद सावित्री आहे. यज्ञ जेथे आहे, तेथे छंद आहेत आणि छंद जेथे आहेत, तेथे यज्ञ आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(४)

कः सविता का सावित्री स्तनयित्नुरेव सविता विद्युत्सावित्री स

यत्र स्तनयित्नुस्तद्विद्युत् यत्र वा विद्युत्तत्र स्तनयित्नुस्ते द्वे योनिस्तदेकं मिथुनम् ॥ ५॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? गर्जना करणारा मेघ हाच सविता आहे. वीज सावित्री आहे. गर्जना करणारा मेघ जेथे आहे, तेथे वीज आहे आणि वीज जेथे आहे, तेथे गर्जना करणारा मेघ आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(५)

कः सविता का सावित्री आदित्य एव सविता द्यौः सावित्री स

यत्रादित्यस्तद्द्यौर्यत्र वा द्यौस्तदादित्यस्ते द्वे योनिस्तदेकं मिथुनम् ॥ ६॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? आदित्य हाच सविता आहे. द्युलोक सावित्री आहे. आदित्य जेथे आहे, तेथे द्युलोक आहे आणि द्युलोक जेथे आहे, तेथे आदित्य आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(६)

कः सविता का सावित्री चन्द्र एव सविता नक्षत्राणि सावित्री

स यत्र चन्द्रस्तन्नक्षत्राणि यत्र वा नक्षत्राणे स चन्द्रमास्ते द्वे योनिस्तदेकं मिथुनम् ॥ ७॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? चंद्र हाच सविता आहे. नक्षत्रे सावित्री आहेत. चंद्र जेथे आहे, तेथे नक्षत्रे आहेत आणि नक्षत्रे जेथे आहेत, तेथे चंद्र आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(७)

कः सविता का सावित्री मन एव सविता वाक् सावित्री स यत्र

मनस्तद्वाक् यत्र वा वाक् तन्मनस्ते द्वे योनिस्तदेकं मिथुनम् ॥ ८॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? मन हेच सविता आहे. वाणी सावित्री आहे. मन जेथे आहे, तेथे वाणी आहे आणि वाणी जेथे आहे, तेथे मन आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(८)

कः सविता का सावित्री पुरुप एव सविता स्त्री सावित्री स यत्र

पुरुषस्तत्स्त्री यत्र वा स्त्री स पुरुषस्ते द्वे योनिस्तदेकं मिथुनम् ॥९॥

सविता कोण आहे ? सावित्री कोण आहे ? पुरुष हाच सविता आहे. छंद सावित्री आहे. यज्ञ जेथे आहे, तेथे छंद आहेत आणि छंद जेथे आहेत, तेथे यज्ञ आहे. ते दोघे विश्वाचे उत्पादक (योनिस्थान) आहेत. त्या दोघांचे एक जोडपे आहे.(९)

तस्या एव प्रथमः पादो भूस्तत्सवितुर्वरेण्यमित्यग्निर्वै

वरेण्यमापो वरेण्यं चन्द्रमा वरेण्यम् ।

त्या सावित्रीचा प्रथम पाद आहे “भूस्तत्सवितुर्वरेण्यम्” अग्नीच वरेण्य म्हणजे श्रेष्ठोत्तम आहे. जल वरेण्य आहे. चंद्र वरेण्य आहे. (अर्थात पूजनीय आहे.)

तस्या एव द्वितीयः पादो भर्गमयोऽपि भुवो भर्गो देवस्य धीमहीत्यग्निर्वै भर्ग

आदित्यो वै भर्गश्चन्द्रमा वै भर्गः ।

सावित्रीचा दुसरा पाद आहे “भुवो भर्गो देवस्य धीमहि” अग्नीच भर्ग म्हणजे तेज आहे. आदित्यच भर्ग आहे. चंद्रच भर्ग आहे.

तस्या एष तृतीयः पादः स्वर्धियो यो नः प्रचोदयादिति स्त्री चैव पुरुषश्च

प्रजनयतो यो वा एतां सावित्रीमेवं वेद स पुनर्मृत्युं जयति ।

सावित्रीचा तिसरा पाद आहे “स्वर्धियो यो नः प्रचोदयात्” स्त्री आणि पुरुष दोघांनी प्रजोत्पादन करीत जे सावित्री देवीला जाणतात, ते मृत्यूच्या चक्रातून सुटतात. (अर्थात अमर होतात.)

बलातिबलयोर्विराट् पुरुषः । गायत्री छन्दः । गायत्री देवता । अकारोकारमकारा बीजाद्याः ।

क्षुधादिनिरसने विनियोगः । क्लामित्यादिषडङ्गन्यासः ।

बला व अतिबला विद्येंचे विराट पुरुष ऋषी आहे. गायत्री छंद आहे. गायत्री देवता आहे. भूक इत्यादी निवारणासाठी विनियोग केला जातो. कलीम् या बीज मंत्राने षडंगन्यास[1] करावा.

---

[1] षडंगन्यास – शरीराच्या सहा अंगांच्या ठिकाणी कलीम् या बीजमंत्रपूर्वक न्यास करणे, यास ‘षडङ्गन्यास’ म्हणतात. तो पुढीलप्रमाणे **ॐ क्लीं हृदयाय नमः । ॐ क्लीं शिरसे स्वाहा । ॐ क्लीं शिखायै वषट् । ॐ क्लीं कवचाय हुम् । ॐ क्लीं नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ क्लीं अस्त्राय फट्।**

ध्यानम् ।

अमृतकरतलार्द्रौ सर्वसंजीवनाढ्यावघहरणसुदक्षौ वेदसारे मयूखे ।

प्रणवमयविकारौ भास्कराकारदेहौ सततमनूभवेऽहं तौ बलातिबलान्तौ ॥

आता ध्यान

अमृताने हात आर्द्र झालेल्या, सर्व प्रकारच्या संजीवनी शक्तींनी संपन्न, पापांचे नाश करण्यास अत्यंत दक्ष, वेदांचे सारस्वरूप असलेल्या, किराणात्मक, प्रणवरूपविकारयुक्त, सूर्यासमान तेजस्वी देहधारण करणाऱ्या, त्या बला-अतिबला विद्यांच्या अधिष्ठातृ देवतांचा मला सतत अनुभव येतो.

ॐ ह्लीं बले महादेवि ह्लीं महाबले क्लीं

चतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिप्रदे तत्सवितुर्वरदात्मिके

ह्लीं वरेण्यं भर्गो देवस्य वरदात्मिके अतिबले सर्वदयामूर्ते

बले सर्वक्षुद्भ्रमोपनाशिनि धीमहि धियो यो नो जाते प्रचुर्यः

या प्रचोदयादात्मिके प्रणवशिरस्कात्मिके हुं फट् स्वाहा ।

एवं विद्वान् कृतकृत्यो भवति सावित्र्या एव सलोकतां जयतीत्युपनिषत् ॥

ॐ ह्लीं बले इत्यादी बला-अतिबला विद्यांचा मंत्र जप आहे. हे जो विद्वान जाणतो, तो कृतकृत्य होतो. तो सावित्रीदेवीच्या लोकास प्राप्त होतो, असे हे उपनिषद आहे.

॥ शान्तिपाठः ॥

ॐ आप्यायन्तु मामाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च ॥ सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

==

सावित्र्युपनिषद्

या उपनिषदातील प्रथम १० श्लोकात सविता कोण, सावित्री कोण यांचा उल्लेख व विवेचन आले असून **“द्वे योनी तदेकं मिथुनम्”** म्हणजे ते दोघे विश्वाचे उत्पादक आहेत आणि त्या दोघांचे एक जोडपे आहे, असे पालुपद सर्वत्र आढळते. त्यानंतर ध्यानमंत्र असून त्याने या उपनिषदाची सांगता केली आहे.

डॉ.नीलेश जोशी

मोक्षदा एकादशी, ३० नोव्हेंबर २०१७

